

VËSHTRIME ETNOLINGUISTIKE NË ROMANIN "VDEKJA MË VJEN PREJ SYVE TË TILLË" TË REXHEP QOSJES

ETHNOLINGUISTIC INSIGHTS INTO THE NOVEL "DEATH COMES TO ME FROM SUCH EYES "BY REXHEP QOSJA

Donika BAKIU

*Njësia e Kulturës, Sektori për Veprimtari Publike, Komuna e Tetovës
donikabaku93@gmail.com*

Abstrakt

Ky punim ka si qëllim të shqyrtojë vështimet etnolinguistike në romanin "Vdekja më vjen prej syve të tillë" të autorit Rexhep Qosja. Ky roman, i konsideruar një nga veprat më të rëndësishme të letërsisë shqipe, është një arritje postmoderne që pasqyron në mënyrë autentike botën shqiptare përmes elementeve gjuhësore dhe kulturore. Qosja, duke përdorur me mjeshtëri aspektet etnolinguistike, krijon një vepër që ofron një pamje të thelluar të realiteteve sociale dhe psikologjike të shoqërisë shqiptare. Në këtë analizë janë trajtuar mënyrat se si elementi gjuhësor dhe kultura shqiptare janë përdorur për të pasuruar përmbajtjen dhe për të theksuar ndjeshmërinë dhe kompleksitetin e individëve dhe grupeve sociale të portretizuara në roman. Përdorimi i fjalëve të urta, njësive frazeologjike, mallkimeve, ofendimeve, emrave, eufemizmeve, nofkave është shqyrtuar për të treguar se si Rexhep Qosja ndërthur aspekte etnolinguistike dhe gjuhësore në mënyrë që të theksojë thelbin e veprës së tij, duke ofruar një pasqyrë të pasur dhe të ndërlikuar të identitetit dhe realitetit shqiptar. Në përmblendhje, ky punim ka ofruar një analizë të hollësishme të rolit të etnolinguistikës në këtë vepër dhe ka theksuar rëndësinë e saj në zhvillimin e letërsisë shqipe, duke nxjerrë në pah aftësinë e Qosjes për të përdorur gjuhën dhe kulturën si mjete për të shprehur thelbin e jetës shqiptare.

Fjalët kyçe: Roman, etnolinguistikë, emër, huazim.

Abstract

This paper aims to examine ethnolinguistic perspectives in the novel "Death comes to me from such eyes" by the author Rexhep Qosja. This novel, considered one of the most important works of Albanian literature, is a postmodern achievement that authentically reflects the Albanian world through linguistic and cultural elements. Qosja, skillfully using ethnolinguistic aspects, creates a work that offers an in-depth view of the social and psychological realities of Albanian society. This analysis addresses the ways in which the linguistic element and Albanian culture are used to enrich the content and to emphasize the sensitivity and complexity of the individuals and social groups portrayed in the novel. The use of proverbs, phraseological units, curses, insults, names, euphemisms, nicknames is examined to show how Rexhep Qosja combines ethnolinguistic and linguistic aspects in order to emphasize the essence of his work, offering a rich and complex picture of Albanian identity and reality. In abstract, this paper has provided a detailed analysis of the role of ethnolinguistics in this work and has emphasized its importance in the development of Albanian literature, highlighting Qosja's ability to use language and culture as tools to express the essence of Albanian life.

Keywords: Novel, ethnolinguistic, name, borrowing.

1. Hyrje

Romani "Vdekja më vjen prej syve të tillë" të Rexhep Qosjes e konsiderojmë si një nga veprat më të rëndësishme dhe të veçanta të letërsisë shqipe moderne. Vepra e Qosjes i ka dhënë një kontribut të veçantë në pasurimin e pasurisë kulturore dhe filozofike të letërsisë shqipe. Ky roman ka një rëndësi të veçantë jo vetëm për tematikën e tij filozofike dhe reflektimin e thellë

mbi jetën dhe vdekjen, por edhe për përdorimin e një gjuhe të pasur dhe të mbushur me elemente etnolinguistike që i japin veprës një dimension të veçantë. Në këtë punim, qëllimi është të shqyrtojmë vështrimet etnolinguistike të kësaj vepre dhe mënyrën se si Rexhep Qosja përdor gjuhën dhe elementët e kulturës shqiptare për të pasuruar dhe thelluar përmbajtjen e romanit. Përdorimi i njësive frazeologjike, fjalëve të urta nofkave, emrave, mallkimeve, ofendimeve janë pjesë e rëndësishme e stilistikës së tij, e cila ndihmon në krijimin e një pasqyre autentike të jetës shoqërore dhe psikologjike të personazheve dhe botës shqiptare. Kjo analizë do të shqyrtojë se si këto elemente etnolinguistike janë përdorur për të reflektuar kompleksitetin e marrëdhënieve ndërnjerëzore dhe ndikimin e kontekstit shoqëror dhe historik në jetën e individëve. Rexhep Qosja, me mjeshturinë e tij të veçantë, ka sjellë një roman që nuk është vetëm një pasqyrë e ndërlikuar e shoqërisë shqiptare, por edhe një hulumtim i thellë në natyrën e ekzistencës njerëzore. Ky punim ka për qëllim të zbulojë dhe analizojë përdorimin e elementeve etnolinguistike në këtë roman dhe ndikimin e tyre në ndihmën e krijimit të një narrative komplekse dhe shumëdimensionale.

2. Shqyrtime etnokulturore

Nofkat janë një fenomen i njohur gjuhësor që shërbejnë për të zëvendësuar emrin e duhur të një personi, vendi apo objekti. Nofkat zakonisht përdoren për të shprehur afekcion, dashuri ose për të krijuar një atmosferë më të ngrohtë dhe të afërt ndërmjet individëve. Nofkat mund të shfaqen edhe si forma të përkëdheljes, talljes apo dhe si mënyra për të nënvlerësuar dikë, në varësi të kontekstit dhe marrëdhënies mes të përfshirëve. Disa nofka të përdorura në këtë roman: Trashja, Grethi, Pepoja, Zoraxhinjtë, Mëkatnorja e pafajshme, kundraxhiu zemërkeq, gungaçi, kryemushku.

Eufemizmat janë shprehje që përdoren për të zëvendësuar fjalët ose shprehjet që mund të duken të forta, të drejtpërdrejta, ose të papërshtatshme në disa kontekste sociale. Përdorimi i eufemizmeve është një praktikë e zakonshme që ka rrënjët e saj në ndjeshmërinë e shoqërisë ndaj temave të ndjeshme si vdekja, sëmundjet, apo gjendja sociale. Profesor Gjovalin Shkurtaj thotë se eufemizmat na ndjekin pas sot e gjithë ditën, ndonëse tashmë edhe me risime e përditësime të nevojshme “modernizuese”. (Shkurtaj, 2010: 257) Disa eufemizme të përdorura në këtë roman: Harap i Zi, Ushtari i Pushtuesit, Nuse pa napë, ledhatar i vajazanasve.

Urimet janë një pjesë thelbësore e komunikimit shoqëror, dhe ato mund të shprehin gëzim, mirënjohje, mbështetje dhe dashuri në shumë raste të ndryshme të jetës. Urimet janë një mundësi për të shprehur ndjenjat pozitive dhe për të mbështetur të tjerët në momentet e lumtura. **Fjalët përkëdhelëse** janë ato fjalë që përdoren për të shprehur dashuri, kujdes ndaj dikujt. Urimet dhe fjalët përkëdhelëse janë një mundësi e shkëlqyer për të treguar dashuri, mirënjohje dhe mbështetje ndaj atyre që i kemi pranë. Ato janë një mënyrë e thjeshtë dhe e fuqishme për të ndarë emocionet tona dhe për të forcuar lidhjet me njerëzit që duam. **Urimet dhe fjalët përkëdhelëse** janë një mënyrë e bukur për të shprehur dashuri, mbështetje dhe mirënjohje ndaj të tjerëve në momente të veçanta të jetës, si ditëlindje, festa, arritje të rëndësishme apo thjesht për t'i motivuar ata që duam. Ato gjithashtu mund të përdoren për të përçarur ngrohtësinë dhe kujdes në situata të përditshme. Urimet dhe fjalët përkëdhelëse që ne arritëm të gjejmë në romanin "Vdekja më vjen prej syve të tillë" janë: Paçi uratën; Përgëzime për treshin e tij familjar dhe me urime triologjinë e kryer, Rroftë triologjia!, vëllaço.

Mallkimet popullore shpesh shprehin emocione të forta, si zemërimi, zhgënjimi, apo hakmarrja, dhe janë përdorur për të ndihmuar individët të përballen me situata të padrejta ose të dhimbshme. Ato janë shpesh të lidhura me besime, zakone dhe frikëra të kaluara dhe përdoren

për të shprehur zemërim, dëshpërim apo për të kërkuar ndëshkim ndaj dikujt që ka bërë një veprim të keq. Në traditën shqiptare, mallkimet janë të njohura për fuqinë e tyre simbolike dhe shpesh janë shprehur me një gjuhë poetike dhe të ngarkuar me emocione. Në folklorin shqiptar, mallkimet shpesh janë të lidhura me besimin në fuqinë e magjisë dhe shpirtit të vdekur, të cilat mund të ndëshkojnë individët që bëjnë veprime të padrejta. Mallkimeve popullore që ne arritëm të gjejmë në romanin "Vdekja më vjen prej syve të tillë" janë: I mallkuari, ugurzezë, Të marrtë dreqi, E marrtë dreqi.

Ngushëllimet janë fjalë apo shprehje që përdoren për të ofruar mbështetje dhe ngushëllim për dikë që ka humbur një të dashur ose që është në një periudhë të rëndë të jetës. Ato janë një mënyrë për të shprehur keqardhjen dhe për të ofruar ngushëllim emocional për personin që po kalon një periudhë dhimbjeje. Në kulturën shqiptare, ngushëllimet janë të rëndësishme dhe shpesh janë shprehje të thjeshta, por me një ngarkesë të madhe emocionale dhe kuptimore. Ngushëllimet janë gjithashtu një mundësi për të treguar mbështetje praktike, si për shembull ofrimin e ndihmës për organizimin e varrimit, gatimin e ushqimeve ose për t'u kujdesur për fëmijët. Shpesh, një fjalë e ngrohtë, një gjest i thjeshtë dhe një praninë në momente të vështira janë më të vlefshme se çdo fjalë. Në kulturën shqiptare, ngushëllimet janë një formë thelbësore e solidaritetit dhe ndihmës, e cila i tregon personit të prekur se nuk është i vetëm në dhimbjen e tij dhe se të tjerët janë aty për të mbajtur shpresën dhe forcën. Ngushëllimet që ne arritëm të gjejmë në romanin "Vdekja më vjen prej syve të tillë" janë: Ndjesë pastë, Amen!;

Ofendimet janë një pjesë e pandashme e komunikimit njerëzor, shpesh të lidhura me emocionet, ndjenjat dhe reagimet sociale. Ato janë një formë e agresionit verbal që mund të shkaktojnë dhimbje, zemërim ose humbje të vetëvlerësimit tek individët që i marrin. Ofendimet lidhen shpesh me pamjen fizike, origjinën etnike, përkatësinë sociale, besimin fetar, orientimin seksual dhe shumë të tjera. Për më shumë, ofendimet nuk janë vetëm individë që i përdorin ato, por janë gjithashtu një pasqyrë e normave kulturore dhe sociale të një shoqërie. Ofendimet janë një pjesë e pandashme e dinamikave shoqërore, por ato nuk janë pa pasojat e tyre. Ato mund të shkaktojnë dhimbje, tensione dhe ndarje, dhe ndikimi i tyre mund të variojë shumë, nga i lehtë në shkatërrues. Ndaj, është e rëndësishme të ndërtojë njohëmi për ndikimin që mund të kenë fjalët tona dhe të përpiqemi të krijojmë një shoqëri ku komunikimi është i bazuar në respekt dhe mirëkuptim. Ofendimet që ne arritëm të gjejmë në romanin "Vdekja më vjen prej syve të tillë" janë: Metali Kodoshi, Budallica, Teveqe, edepsëz, magjupet e palara, përbindësh.

3. Shqyrtime onomastike

Emrat e banimit dhe tempujve janë termat që përdoren për të përshkruar lloje të ndryshme të ndërtesave dhe struktura që lidhen me jetesën dhe besimin. Emrat e banimit dhe tempujve që ne arritëm të gjejmë në romanin "Vdekja më vjen prej syve të tillë" janë: Vajazan, Lumi i Mullenjave, Bjeshkët e Pashës, Shpella e Harapit, Varret e Thesarit, Varri i Kopilit, Livadhi i Mulla Jusufit, Kodra e Madhe, Mëhalla e Matkës, Shtylla e Teqes së Madhe, Mëhalla e Hodumit, Xhamia e Madhe, Mahalla e Dylit, Ruga e Heronjve të Paqes, Bjeshkët e Thata, Ruga e Qeleshexhinjve.

Emrat dhe mbiemrat si shenjë identiteti janë elemente thelbësore të identifikimit individual dhe kolektiv në çdo shoqëri. Ato jo vetëm që shërbejnë për të dalluar individët nga njëri-tjetri, por gjithashtu kanë një rëndësi të madhe në aspektet kulturore, sociale dhe historike. Në shumë raste, emrat dhe mbiemrat lidhen ngushtë me trashëgiminë, origjinën etnike dhe familjare dhe ndihmojnë në ndërtimin e identitetit personal dhe kolektiv. Emrat dhe mbiemrat janë shumë më tepër se thjesht një mënyrë për të dalluar individët nga njëri-tjetri. Ato janë shenja të identitetit,

që lidhen me trashëgiminë kulturore, historinë, besimin, dhe ndjesinë e përkatësisë ndaj një grupi të caktuar shoqëror. Emrat dhe mbiemrat mund të shërbejnë gjithashtu si mjet për të ruajtur dhe promovuar diversitetin kulturor, ndërkohë që ofrojnë mundësinë për të kuptuar më thellë lidhjet që kemi me të kaluarën dhe me njëri-tjetrin. Emrat dhe mbiemrat si shenjë identiteti që ne arritëm të gjejmë në romanin "Vdekja më vjen prej syve të tillë" janë: Romana, Drane, Viktor, Bala, Siriu, Xhezair Gjika, Jakup, Dervish Mukali, Salajdini, Habibja, Zajmi, Kastrati, Ramizi, Nura, Cani, Metalia i Batushës, Xhemal, Abaz, Rudina, Bardhi.

4. Shqyrtime leksikologjike

Fjalët e urta janë pjesë e traditës gojore dhe pasqyrojnë vlerat kulturore, mendësinë dhe mënyrën e jetesës të një populli. Pasqyrimi i fjalëve të urta që ne arritëm të gjejmë në romanin "Vdekja më vjen prej syve të tillë" janë: që ne arritëm t'i gjejmë: Kush lëron rrezikun dhe mbjell fatkeqësinë, atë dhe do ta korrrë. S'ecën gjithmonë kungulli mbi ujë; Kush lëron rrezikun dhe mbjell fatkeqësinë, atë dhe do ta korrrë.

-Kjo fjalë e urtë thekson idenë se veprimet e këqija dhe qëllimet negative kthehen kundër atij që i kryen ato. Njerëzit që lërojnë rrezikun, duke bërë keq apo duke krijuar probleme për të tjerët, në fund do të përballen me pasojat e veprimeve të tyre. Në një farë mënyre, tregon një lloj drejtpeshimi të natyrshëm, ku çdo veprim sjell një pasojë, qofshin ato pozitive apo negative. S'ecën gjithmonë kungulli mbi ujë.

Kjo fjalë e urtë nënkupton se nuk mund të ketë gjithmonë sukses ose fat të papërmbajtshëm. Si kungulli që nuk mund të mbetet gjithmonë mbi ujë, gjithashtu as në jetën e njeriut nuk mund të ketë gjithmonë periudha të pafundme lumturie, suksesesh ose lehtësie.

Njësitë frazeologjike janë pjesë e stilistikës dhe gjuhës së përditshme, mund të përfshijnë shprehje të përdorura zakonisht në një kulturë ose gjuhë të caktuar. Pasqyrimi i njësive frazeologjike në vepër: I ruanin si sytë e ballit, Me veshë e me mend, Kishte folur me zjarr, I kishin hypur mbi kokë, Iu kish rënë në sy; Kishin hequr dorë, Villnin zjarr e flakë, S'iu kishin shkuar në mend, Ua mirrte mendja;

Njësia frazeologjike "I ruanin si sytë e ballit" përdorimi i kësaj shprehjeje tregon një lidhje emocionale të thellë dhe një vëmendje të veçantë ndaj diçkaje që ka vlerë të madhe.

Njësia frazeologjike "Me veshë e me mend" është një frazeologji që përdoret për të theksuar se dikush është i vëmendshëm, i kujdesshëm dhe i aftë të kuptojë ose të reagojë në mënyrë të mençur dhe të arsyeshme.

Njësia frazeologjike "Kishte folur me zjarr" është një frazeologji që përdoret për të përshkruar një person që flet me pasion, me entuziazëm, ose me një forcë të tillë emocionale që tregon angazhim të thellë në atë që thotë. Zjarri në këtë kontekst simbolizon intensitetin dhe forcën e fjalëve, duke treguar se ato janë të ngarkuara me emocion, bindje të fuqishme ose dëshirë të madhe për të komunikuar diçka.

Njësia frazeologjike "I kishin hipur mbi kokë" është një shprehje popullore në gjuhën shqipe përdoret për të treguar se dikush ka arritur në një pikë të caktuar tensioni ose stresi. Një tjetër kuptim mund të jetë se dikush është ndjerë i rënduar ose i kërcënuar nga situata.

Njësia frazeologjike "Iu kish rënë në sy" do të thotë që dikush ose diçka ka tërhequr vëmendjen e dikujt, ka shkaktuar një ndikim të dukshëm ose ka bërë përshtypje.

Njësia frazeologjike "Kishin hequr dorë" përdoret për të treguar se dikush ka ndaluar së tentuari të arrijë diçka, ka dorëzuar një mundim, ka humbur shpresat për atë gjë. Në këtë kuptim, shprehja tregon një akt dorëzimi ose heqje dorë nga një përpjekje, veprim, ose angazhim.

Njësia frazeologjike "Villnin zjarr e flakë" përdoret për të përshkruar një gjendje shumë të nxehtë, të furishme, shpesh në kontekstin e një grindjeje ose një polemike të fortë. Shprehja

tregon një intensitet të lartë, si një situatë ku ndodhin ngjarje shumë dramatike, të mbushura me zemërim.

Njësia frazeologjike "S'iu kishin shkuar në mend" përdoret për të shprehur një situatë kur dikush nuk ka mundur të imagjinojë ose të parashikojë një ngjarje ose një veprim, ose kur dikush nuk kishte menduar fare për një mundësi të caktuar. Ky shprehje nënkupton që një ide ose mundësi është jashtë parashikimeve të zakonshme të një personi, ose është kaq e pabesueshme saqë as nuk mund të imagjinohej.

Njësia frazeologjike "Ua mirrte mendja" përdoret për të përshkruar një situatë kur dikush është i befasuar ose i turbulluar nga diçka, duke shfaqur një emocion të fuqishëm që e bën të humbasë orientimin ose të mos arrijë të kuptojë plotësisht një situatë. Në disa raste, ky shprehje përdoret për të treguar se dikush është kaq i habitur nga diçka sa që nuk mund të mendojë dot me qetësi.

5. Shqyrtime folklorike

Ndër titujt e këngëve që ne arritëm të gjejmë në romanin "Vdekja më vjen prej syve të tillë" janë: që ne arritëm t'i gjejmë: Shi, shi, lagashi çoe Trashen të flejë në shtëpi.

6. Përfundim

Punimi përmban analizë të elementeve etnolinguistike në romanin "Vdekja më vjen prej syve të tillë" të Rexhep Qosjes. Ajo ofron një pasqyrë të pasur të mënyrës se si gjuha dhe kultura shqiptare pasqyrohen në këtë vepër të rëndësishme të letërsisë shqipe, duke përfshirë përdorimin e frazeologjizmave, shprehjeve popullore, si dhe elementeve etnokulturorë të lidhur me jetën e përditshme të banorëve të Vajazanit dhe të identitetit shqiptar në përgjithësi. Përmes analizës së përdorimit të nofkave, eufemizmave, mallkimeve, urimeve dhe frazeologjizmave, punimi tregon sesi Rexhep Qosja ka përdorur pasurinë e gjuhës dhe folklorit shqiptar për të krijuar një realitet të pasur dhe të thellë narrativ. Ai ka arritur të shprehë tema universale si jetën, vdekjen dhe marrëdhëniet ndërnjerëzore, duke përdorur gjuhën si një mjet të fuqishëm për të paraqitur realitetin shoqëror dhe psikologjik të personazheve të tij. Përmes kësaj analize etnolinguistike, mund të vërejmë se "Vdekja më vjen prej syve të tillë" nuk është vetëm një roman postmodern, por gjithashtu një pasqyrë e thellë e kompleksitetit të jetës shqiptare, e pasur me vlera kulturore dhe gjuhësore, që e bën atë një vepër të rëndësishme për letërsinë shqipe dhe për studimet etnolinguistike. Ndihmon në thellimin e kuptimit të lidhjes midis gjuhës dhe kulturës, duke kontribuar në njohjen e pasur të traditave dhe shprehjeve popullore shqiptare, të cilat mbajnë peshën e një identiteti të fortë dhe të gjallë në letërsinë moderne shqiptare.

Referencat

- [1]. Ibrahim, Mustafa., 2012. Tema sociolinguistike dhe etnolinguistike. Interlingua, Shkup
- [2]. Ibrahim, Mustafa., 2018. Sociolinguistika. UNT, Shkup.
- [3]. Islamaj, Shefkije., 2021. Ligjërimi gjuha dhe stili në krijimtarinë letrare moderne dhe postmoderne të Rexhep Qosjes. Instituti Albanologjik, Prishtinë.
- [4]. Memisha, Valter., 2011. Studime për fjalën shqipe, Tiranë.
- [5]. Memisha, Valter., 2006.: "Rreth shndërrimit të togfjalëshit të lirë në njësi frazeologjike." në: Studime Filologjike. Nr. 3-4, 113-131.
- [6]. Qosja Rexhep., 2001. Vdekja më vjen prej syve të tillë, Toena,
- [7]. Shkurtaj, Gjovalin., 2010. Etnografi e të folurit të shqipes, Tiranë.
- [8]. Thomai, Jani., 1999. Fjalor frazeologjik i gjuhës shqipe. Akademia e Shkencave e Shqipërisë. Tiranë: Shtëpia botuese "Shkenca" Tiranë.